

 <p>सत्यमेव जयते</p>	દાખલ કર્યાની તારીખ	૧૭/૧૨/૨૦૨૦		
	રજી. કર્યાની તારીખ	૧૭/૧૨/૨૦૨૦		
	ફેસલ કર્યાની તારીખ	૦૧/૦૪/૨૦૨૬		
	સમયગાળો	વર્ષ	માસ	દિવસ
		૦૫	૦૩	૧૫

મે. ચોથા એડી.સિની. સિવીલ જજ અને એડી ચીફ જ્યુ.મેજી.સાહેબની કોર્ટમાં મું.જામનગર

ફોજદારી કેસ નં. ૮૯૧૨/૨૦૨૦

આંક:-

ફરીયાદી :-

"મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન"
ના પ્રોપરાઇટર : પ્રકાશ કાંતિલાલ નંદા
ઉ.વ. ૪૧, ધંધો- વેપાર,
રહે. ૫૮- દિગ્વીજય પ્લોટ, વિશ્રામ વાડી,
જામનગર

વિરુદ્ધ

આરોપી :-

આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ હસ્તે તેના પ્રોપરાઇટર
તેજીન્દરસિંહ પ્રીતપાલસિંહ બજાજ
ધંધાનું છે. " આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ"
શેડ નંબર : ૮૩/૨, રો ટાઇપ, જી.આઇ.ડી.સી.
શંકર ટેકરી, ઉદ્યોગનગર, જામનગર

ગુનો :- ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયે

ફરીયાદ પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી એન.બી.બુધ્ધભટ્ટી

આરોપી પક્ષે :- વિ. વકીલ શ્રી એન.એમ.મણીયાર

–:ચુકાદો:–

(૧) ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં હકીકત :-

ફરીયાદપક્ષના કેસની ટુંકમાં વિગત હકીકત એવી છે કે, આ કામના ફરીયાદી જામનગર મુકામે "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામથી વેપાર ધંધો કરતાં હોય અને આરોપી "આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ" ના નામે વેપાર કરતા હોય અને આરોપી આ કામના ફરીયાદી પાસેથી પીતળનો ભંગાર ખરીદ કરે છે અને તેથી આરોપીએ ફરીયાદીના ગ્રાહક છે અને તેથી ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધો સ્થાપિત થયેલ હોય અને આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી અલગ અલગ બીલોથી પીતળનો ભંગાર ખરીદ કરેલ હોય, જેના બીલ તથા એકાઉન્ટ મુજબ રૂ.૪,૨૩,૬૫૭/- (અંકે રૂપિયા ચાર લાખ ત્રેવીસ હજાર છસો સતાવન પુરા) ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી લેવાના બાકી નિકળતાં હોય, જે રકમની ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી માંગણી કરતાં આરોપીએ ફરીયાદીની લેણી રકમની ચુકવણી માટે ફરીયાદીને આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ. બેંક, જામનગર શાખાનો રૂ.૪,૨૩, ૬૫૫/- (અંકે રૂપિયા ચાર લાખ ત્રેવીસ હજાર છસો પંચાવન પુરા) નો ચેક નં. ૦૦૦૭૦૮ નો તા.૦૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજનો આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૩/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ "ચેક સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૦/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીશ આરોપીને તા.૧૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ બજી ગયેલ છે. આમ, આ કામના

આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારિત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ન ચુકવી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ-૧૮૮૧ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "અધિનિયમ, ૧૮૮૧" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુનો આચરેલ હોય તા.૧૭/૧૨/૨૦૨૦ ના રોજ ફરીયાદીએ આરોપી વિરૂદ્ધ લેખીત ફરીયાદ અત્રેની અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ છે અને આરોપી વિરૂદ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયે શિક્ષાત્મક કાર્યવાહી કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૨) કોર્ટ કાર્યવાહી :-

આ કામે ફરીયાદીની લેખીત ફરીયાદ તા.૧૭/૧૨/૨૦૨૦ ના રોજ દાખલ થતાં અદાલત દ્વારા ફરીયાદીની ફરીયાદ સંદર્ભે વેરીફિકેશન નોંધ્યા બાદ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાનું સંજ્ઞાન લઈ ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતા-૧૯૭૩ (કે જેને હવે પછીથી ટુંકમાં "સંહિતા-૧૯૭૩" તરીકે સંબોધેલ છે) ની કલમ-૨૦૪ અન્વયે આરોપી વિરૂદ્ધ અધિનિયમ-૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાના સમન્સ ઈશ્યુ કરતાં આરોપી તેઓના વિ.વકીલશ્રી મારફતે અદાલત સમક્ષ હાજર થયેલ છે. આ અદાલત દ્વારા આરોપીને ફરીયાદપક્ષના આધારભુત પુરાવાની નકલ વિનામુલ્યે આપવામાં આવેલાનું સુનિશ્ચિત કર્યા બાદ આરોપીનું ગુના સંબંધે આંક-૧૦ થી નિવેદન નોંધવામાં આવેલ છે, જે નિવેદનમાં આ કામના આરોપી દ્વારા તેના વિરૂદ્ધના ગુનાનો ઈન્કાર કરવામાં આવેલ છે. આથી સદર કામે આરોપી સામેની ઈન્સાફી કાર્યવાહી આગળ ચલાવવામાં આવેલ છે.

(૩) ફરીયાદપક્ષે રજુ થયેલ પુરાવો:-

આ કામે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરુદ્ધ પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે નીચે મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરવામાં આવેલ છે;

- : મૌખિક પુરાવો :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	ફરીયાદી "મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના પ્રોપરાઇટર : પ્રકાશ કાંતિલાલ નંદાની સોગંદનામાંથી જુબાની	૦૫

-: દસ્તાવેજી પુરાવા :-

નં.	વિગત	આંક
૧.	ચેક નં. ૦૦૦૭૦૯ ની અસલ	૧૧
૨.	ચેક નં. ૦૦૦૭૦૯ નો રીટર્ન મેમો અસલ	૧૨
૩.	આરોપીને મોકલાવેલ માંગણા નોટીસની ઓફીસ કોપી	૧૩
૪.	આરોપીને માંગણા નોટીસ રજુ.પોસ્ટ એડી. કર્યાની પહોંચની અસલ	૧૪
૫.	માંગણા નોટીસ બજી ગયા અંગેની એકનોલેમેન્ટ સ્લીપ અસલ	૧૫
૬.	આરોપીએ ફરીયાદીની માંગણા નોટીસનો આપેલ જવાબ	૧૬

(૪) ફરીયાદપક્ષે તેઓના કેસના સમર્થનમાં ઉપર મુજબના મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે. ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષે આંક-૧૮ થી કલોર્જીંગ પુરસીસ રજુ કરી ફરીયાદપક્ષે પુરાવો બંધ જાહેર કરેલ છે. ત્યારબાદ સદર કામ આરોપીપક્ષના વિશેષ નિવેદન ઉપર રાખવામાં

આવેલ. આ કામના આરોપી દ્વારા તેઓના વિશેષ નિવેદન દરમ્યાન એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, તેઓ તદ્દન નિર્દોષ હોય ફરીયાદીએ ઉલટતપાસમાં એ કબુલ કરેલ છે કે, ચેકમાં જે ધારકનું નામ છે તે વ્યક્તી ફરીયાદ લાવેલ નથી તેમજ ફરીયાદી "મેસર્સ" નું નામ આગળ લગાવીને ધંધો કરતાં નથી કે પેઢી ધરાવતાં નથી અને ફરીયાદી પોતાની લોકલ સ્ટેન્ડી સાબીત કરી શકેલ ન હોય આથી ફરીયાદીની ફરીયાદ રદ કરી આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવા અરજ કરેલ છે. વિશેષમાં જણાવેલ છે કે, તેઓને બચાવના સાહેદ તપાસવા નથી અને સોગંદ ઉપર જુબાની આપવી નથી. આથી, સદર કામ આરોપીપક્ષના પુરાવા પર રાખવામાં આવેલ.

- (૫) હાલના કામે આરોપીપક્ષે મૌખિક કે દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ નથી.
- (૬) સદર કામે બંનેપક્ષે વિ.વ.શ્રી મૌખિક દલીલો કરવામાં આવેલ છે, જે ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે. આ ઉપરાંત ફરીયાદપક્ષે આંક-૨૬ થી લેખીત દલીલો રજુ કરવામાં આવેલ છે, જે વંચાણે લેવામાં આવેલ છે.
- (૬.૧) ફરીયાદી તરફે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદી જામનગર મુકામે "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામથી વેપાર ધંધો કરતાં હોય અને આરોપી "આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ" ના નામે વેપાર કરતા હોય અને આરોપી આ કામના ફરીયાદી પાસેથી પીતળનો ભંગાર ખરીદ કરે છે અને તેથી આરોપીએ ફરીયાદીના ગ્રાહક છે અને તેથી ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધો સ્થાપિત થયેલ. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી અલગ અલગ બીલોથી પીતળનો ભંગાર ખરીદ કરેલ હોય, જેના બીલ તથા એકાઉન્ટ મુજબ રૂ.૪,૨૩,૬૫૭/- ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી લેવાના બાકી નિકળતાં હોય, જે રકમની ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી માંગણી કરતાં આરોપીએ ફરીયાદીની લેણી રકમની ચુકવણી માટે ફરીયાદીને

આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ. બેંક, જામનગર શાખાનો રૂ.૪,૨૩,૬૫૫/- નો ચેક નં. ૦૦૦૭૦૯ નો તા.૦૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજનો આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૩/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ "ચેક સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૦/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીશ આરોપીને તા.૧૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ બજી ગયેલ છે અને ફરીયાદીએ મોકલાવેલ માંગણા નોટીસનો આરોપીએ ખોટો અને ઉડાવ જવાબ આપેલ. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબ ચેકની રકમ નિર્ધારિત કરેલ સમયમર્યાદામાં ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ નહીં અને ફરીયાદીએ આ તમામ હકીકત મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કરી પુરવાર કરેલ હોય અને આરોપીએ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું કોઈ ખંડન કરેલ ન હોય આરોપીને અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શીક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવી યોગ્ય તે સજા કરવા વિનંતી કરેલ છે.

(૬.૨) સદર કામે આરોપીપક્ષે વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુખ્યત્વે દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપી નિર્દોષ છે અને ફરીયાદ મુજબનો કોઈ ધંધાકીય વ્યવહાર આરોપીએ ફરીયાદી મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના સાથે કરેલ નથી. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદવાળા ચેકમાં પેઈ તરીકે વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનનું નામ જણાવવામાં આવે છે જ્યારે આ કામના ફરીયાદી મેસર્સ વિવેક કોર્પોરેશનના પ્રોપરાઈટર તરીકે હાલની ફરીયાદ લાવેલ છે અને આરોપીએ મેસર્સ વિવેક કોર્પોરેશન સાથે કોઈ જ ધંધાકીય વ્યવહાર

કરેલ ન હોય અને ફરીયાદીની પેઢીને આરોપી પાસેથી કોઈ કાયદેસરનું લેણું વસુલ કરવા હકદાર નથી, આ સંજોગોમાં ફરીયાદીની એવી હકીકત કે, આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે આપેલ તે હકીકત પુરવાર થતી નથી. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ આરોપી સાથેના થયેલ ધંધાકીય વ્યવહાર અંગેના બીલો કે હિસાબી ચોપડા રજુ કરેલ નથી આથી ફરીયાદીની હકીકત માની શકાય નહીં. વધુમાં દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ કરી પોતાનો સંભવીત બચાવ રજુ કરેલ છે અને ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરેલ છે. આથી આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવા વિનંતી કરેલ છે.

(૭) ઉપરોક્ત કેસની હકીકતો તથા રજુ પુરાવાના આધારે અત્રેની અદાલત સમક્ષ સદર કેસના ન્યાયીક નિર્ણય સાડ નીચે મુજબના મુદ્દા ઉપસ્થિત થાય છે;

: ૧ : શું આ કામના ફરીયાદી એ હકીકત પુરવાર કરે છે કે, આ કામના ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધો સ્થાપિત થયેલ હોય અને આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી અલગ અલગ બીલોથી પીતળનો ભંગાર ખરીદ કરેલ હોય, જેના બીલ તથા એકાઉન્ટ મુજબ રૂ.૪,૨૩,૬૫૭/- ફરીયાદીને આરોપી પાસેથી લેવાના બાકી નિકળતાં હોય, જે રકમની ફરીયાદીએ આરોપી પાસેથી માંગણી કરતાં આરોપીએ ફરીયાદીની લેણી રકમની ચુકવણી માટે ફરીયાદીને આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ. બેંક, જામનગર શાખાનો રૂ.૪,૨૩, ૬૫૫/- નો ચેક નં. ૦૦૦૭૦૯ નો તા.૦૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજનો આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૩/૧૧/૨૦૨૦ ના

રોજ "ચેક સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ, જેની જાણ ફરીયાદીને થતાં ફરીયાદીએ તેઓના વિ.વ.શ્રી મારફતે આરોપીને તેના જણાવેલ સરનામે તા.૧૦/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટ એ.ડી. થી ચેક પરત ફર્યા અંગેની તથા ચેકમાં જણાવેલ નાણાં ચુકવી આપવા માટે માંગણા નોટીસ મોકલેલી, જે માંગણા નોટીસ આરોપીને તા.૧૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ બજી ગયેલ અને ફરીયાદીએ મોકલાવેલ માંગણા નોટીસનો આરોપીએ ખોટો અને ઉડાવ જવાબ આપી આરોપીએ માંગણા નોટીસમાં જણાવ્યા મુજબનું વર્તન નહી કરી આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ,૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચરેલ છે?

: ૨ : શું આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું પોતાનો સંભવિત બચાવ રજુ કરી ખંડન કરેલ છે?

: ૩ : શું હુકમ?

(૮) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓના મારા નિર્ણયો નીચે મુજબના છે;

: ૧ : હકારાત્મક,

: ૨ : નકારાત્મક,

: ૩ : આખરી હુકમ મુજબ

મુદ્દા નં. ૧ અને ૨ પરત્વે પુરાવાકીય મુલ્યાંકન સહિતની વિસ્તૃત ચર્ચા:

(૯) ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરુદ્ધ પોતાના કેસની હકીકત પુરવાર કરવા માટે ઉપર મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે. સૌપ્રથમ મુદ્દા નં.૧ અને ૨ પરત્વે ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક તથા દસ્તાવેજી પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતા અગાઉ અધિનીયમ-

૧૮૮૧ ની કલમ- ૧૩૮ કે જે પ્રકરણ ૧૭ માં સમાવીષ્ટ છે અને તે પ્રકરણ ધારાસભા દ્વારા ACT-66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989 થી સામેલ કરવામાં આવેલ અને આ પ્રકરણને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો હેતુ અને ઇરાદો જે હતો તેને તાજેતરમાં નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934 ના ચુકાદાના પેરા ૧૧ અને પેરા ૧૪ માં વર્ણન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"11. Having heard learned counsel for the parties, this Court is of the view that it is essential to first outline the scope and intent of Chapter XVII (Sections 138 to 148) of NI Act which has been inserted by Act 66 of 1988 w.e.f. 1st April 1989."

"14. Consequently, this Court is of the view that the intent behind introducing Chapter XVII is to restore the credibility of cheques as a trustworthy substitute for cash payment and to promote a culture of using cheques. Further, by criminalizing the act of issuing cheques without sufficient funds or for other specified reasons, the law promotes financial discipline, discourages irresponsible practices and allows for a more sufficient and timely resolution of disputes compared to the previous pure civil remedy which was found to involve the payee in a long-drawn out process of litigation."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ના પ્રકરણ ૧૭ (કલમ-૧૩૮ થી ૧૪૮)ને ધડવા પાછળનો ધારાસભાનો ઇરાદો વ્યક્ત કરતાં જણાવેલ છે કે, રોકડ ચુકવણી માટે વિશ્વસનીય વિકલ્પ તરીકે ચેકની વિશ્વસનીયતાને પુનઃ સ્થાપીત કરવાનો અને ચેકનો ઉપયોગ કરવાની સંસ્કૃતીને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. વધુમાં પુરતાં ભંડોળ વિના અથવા અન્ય ચોકકસ કારણોસર ચેક જારી કરવાના કૃત્યને ગુનાહીત બનાવીને નાણાંકીય શિસ્તતા જાળવવાનો તથા બેજવાબદાર પ્રથાને નીરુત્સાહી કરવા અને દિવાની દાદની સરખામણીમાં તેને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવી સમયસર તકરારનું નિવારણ લાવી શકાય અને પક્ષકારને લાંબી કાનુની કાર્યવાહી માંથી પસાર ન થવું પડે તે માટે ઝડપથી ન્યાય મળી શકે તે ઇરાદો ધારાસભા દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ કામના આરોપી

વિરૂદ્ધ જયારે અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાનું તહોમત મુકવામાં આવેલ છે, ત્યારે સદર કાનુની જોગવાઈ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુના માટેના આવશ્યક તત્વો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને જેથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર અધિનિયમની કલમ-૧૩૮ નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“Section-138 Dishonour of cheque for insufficiency, etc., of funds in the account: Where any cheque drawn by a person on an account maintained by him with a banker for payment of any amount of money to another person from out of that account for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability, is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of that account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with that bank, such person shall be deemed to have committed an offence and shall, without prejudice to any other provision of this Act, be punished with imprisonment for a term which may be extended to two years, or with fine which may extend to twice the amount of the cheque, or with both.

Provided that nothing contained in this section shall apply unless-
 (a) the cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity, whichever is earlier;

(b) the payee or the holder in due course of the cheque, as the case may be, makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice, in writing, to the drawer of the cheque, within thirty days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid; and

(c) the drawer of such cheque fails to make the payment of the said amount of money to the payee or, as the case may be, to the holder in due course of the cheque, within fifteen days of the receipt of the said notice.

Explanation :- " For the purpose of this section, debt of other liability means a legally enforceable debt or other liability."

આમ, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ માં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ સંદર્ભે ફરીયાદપક્ષે તે ગુનો પુરવાર કરવા માટે સદર કલમના આવશ્યક તત્વો અદાલત સમક્ષ સ્પષ્ટપણે પુરાવર કરવાના રહે છે, તે સંદર્ભે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *“Prem Chand Vijay Kumar Vs. Yashpal Singh” reported in 2005 (4) SCC page no-417* ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર

જાય છે. જે ચુકાદામાં નામ.સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા માટે જે આવશ્યક તત્વો ફરીયાદપક્ષે પુરવાર કરવાના રહે છે, તેની ચર્ચા કરતાં જણાવેલ છે કે,

“...View in that Context, the following facts are required to be proved successfully prosecute the drawer for an offence under section 138 of the Act:

- (a) that the cheque was drawn for payment of an amount of money for discharge of a debt/liability and the cheque was dishonoured;*
- (b) that the cheque was presented within the prescribed period;*
- (c) that the payment made a demand for payment of the money by giving a notice in writing to the drawer within the stipulated period; and*
- (d) that the drawer failed to make the payment within 15 days of the receipt of the notice.”*

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં જણાવ્યા મુજબ, ફરીયાદપક્ષે અદાલત સમક્ષ એ હકીકત સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાની રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક આરોપીએ સમગ્ર અથવા અંશતઃ દેવુ કે અન્ય જવાબદારી અદા કરવા માટે પોતે નિભાવતો હોય તેવા બેંક ખાતા ઉપરનો ચેક આપવામાં આવેલ હતો અને તેવો ચેક ચુકવણી કર્યા વીના બેંકે પરત કરેલ હતો. વધુમાં એ પણ સ્પષ્ટપણે પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, આપવામાં આવેલ ચેક નિયત કરવામાં આવેલ સમયમર્યાદામાં ભરણાં માટે રજુ કરવામાં આવેલ હતો. વધુમાં એ પણ પુરવાર કરવાનું રહે છે કે, ફરીયાદીએ કાયદાથી નિયત કરેલ સમયમર્યાદામાં ચેકનો અસ્વીકાર થયેલાની સાથે ચેકમાં જણાવેલ રકમની માંગણી કરતી માંગણા નોટીસ આરોપીને આપવામાં આવેલ હતી અને તેવી નોટીસ મળ્યા તારીખથી ૧૫ દિવસમાં માંગણા મુજબની રકમ ચુકવવામાં આરોપી નિષ્ફળ ગયેલ હતો.

(૯.૧) સદર કામે રજુ થયેલ રેકર્ડ પરનો પુરાવો ધ્યાને લેવામાં આવે તો, ફરીયાદપક્ષે પોતાનો કેસ પુરવાર કરવા માટે આંક-૦૫ થી

ફરીયાદીની સોગંદનામાં સ્વરૂપમાં જુબાની રજુ કરેલ છે અને તે જુબાનીમાં પોતાની આંક-૦૧ ની ફરીયાદમાં જણાવેલ તમામ હકીકતોને વળગી રહી ફરીયાદને સમર્થનકારી પુરાવો રજુ કરે છે. સદર કામે ફરીયાદપક્ષે જે પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ છે, તેનું હવે પછીથી વિગતવાર પુરાવકીય મુલ્યાંકન કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં બંનેપક્ષે પોતાનો કેસ પુરાવાર કરવા માટે જે દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરેલ છે તેને પણ ધ્યાને લેવામાં આવેલ છે તથા પક્ષકારો તર્ફે રજુ નામદાર ઉચ્ચ અદાલત અને નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ માનભેર વંચાણે લેવામાં આવેલ છે.

- (૧૦) ફરીયાદપક્ષે રજુ મૌખિક જુબાની તથા રજુ કરવામાં આવેલ અન્ય દસ્તાવેજોની સાથે સાથે અધિનિયમની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની સાબીતી સંદર્ભે અદાલતે અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના હોય છે અને તે મુજબ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં તે સંબંધેની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે. જે કાનુની પ્રબંધો ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“118: Presumptions as to negotiable instruments: Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made:

(a) of consideration.that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration;

(b) as to date.that every negotiable instrument bearing a date was made or drawn on such date;

(c) as to time of acceptance.that every accepted bill of exchange was accepted within a reasonable time after its date and before its maturity;

(d) as to time of transfer.that every transfer of a negotiable instrument was made before its maturity;

(e) as to order of indorsements. that the indorsements appearing upon a negotiable instrument were made in the order in which they appear thereon;

(f) as to stamp.that a lost promissory note, bill of exchange or cheque was duly stamped;

(g) that holder is a holder in due course.that the holder of a negotiable instrument is a holder in due course:

Provided that, where the instrument has been obtained from its lawful owner; or from any person in lawful custody thereof, by means of an offence or fraud, or has been obtained from the maker or acceptor thereof by means of an offence or fraud, or for unlawful consideration, the burden of proving that the holder is a holder in due course lies upon him.

139. Presumption in favour of holder.It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability.”

આમ, ઉપરોક્ત કાનુની પ્રબંધો વંચાણે લેતાં તેમાં કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબના અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને તે મુજબ જો એકવાર એમ સાબીત થાય કે, આરોપીએ ફરીયાદીને ચેક આપેલ છે, તેવા સંજોગોમાં આ અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે. જો આરોપીપક્ષ આ અનુમાનોનું ખંડન કરવામાં સફળ રહે તો, આ અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરી શકાય નહીં. જો કે, ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં અનુમાનનો ગુનો પુરવાર કરવા માટે નિર્ણયાત્મક સાબીત નથી, પરંતુ આવા અનુમાનોને યોગ્ય અને વ્યાજબી પુરાવા તથા ખુલાસાઓથી ખંડન કરી શકાય છે. વધુમાં, આરોપીએ તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા સોગંધ ઉપર જુબાની આપવી જ જોઈએ તેવો કાયદાનો કોઈ નિયમ નથી, પરંતુ આરોપી આવા અનુમાનોનું ખંડન ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી તથા રેકર્ડ પરના પુરાવા પરથી કરી શકે છે. સદર કામે જ્યારે ફરીયાદપક્ષે આરોપી વિરૂધ્ધ અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનાની હકીકત પુરવાર કરવા ધારેલ છે, ત્યારે કાનુની પ્રબંધો મુજબ ફરીયાદીની તરફેણમાં જે અનુમાન કરવાના રહે છે તે અનુમાન અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૮ અન્વયે કરવામાં આવેલ જોગવાઈ મુજબ કરવાના રહે છે તથા જ્યારે આ અનુમાનો ખંડનાત્મક છે અને આવા અનુમાનોનું આરોપીપક્ષે ખંડન કરવાનું રહે

છે, ત્યારે આ અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે કરી શકાય તથા તેવા અનુમાનોનું ખંડન કરવા માટે પુરાવાનો બોજો કોના ઉપર છે, તે બાબતે અત્રેની અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત ધ્વારા "Hiten P. Dalal Vs. Bratindranath Banerjee (2001) 6 SCC 16" ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદા ઉપર જાય છે, જે ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે;

"Section 139 provides that "it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque, of the nature referred to in Section 138 for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability." The effect of these presumptions is to place the evidential burden on the accused of proving that the cheque was not received by the complainant towards the discharge of any liability. Because both Sections 138 and 139 require that the Court "shall presume" the liability of the drawer of the cheques for the amounts for which the cheques are drawn, as noted in it is obligatory on the Court to raise this presumption in every case where the factual basis for the raising of the presumption had been established. It introduced an exception to the general rule as to the burden of proof in criminal cases and shifts the onus on to the accused. Such a presumption is a presumption of law, as distinguished from a presumption of fact which describes provisions by which the Court "may presume" a certain state of affairs. Presumptions are rules of evidence and do not conflict with the presumption of innocence, because by the latter all that is meant is that the prosecution is obliged to prove the case against the accused beyond reasonable doubt. The obligation on the prosecution may be discharged with the help of presumptions of law or fact unless the accused adduces evidence showing the reasonable possibility of the non existence of the presumed fact. (Paras 20, 21)

The distinction between the two kinds of presumption lay not only in the mandate to the Court, but also in the nature of the evidence required to rebut the two. In the case of discretionary presumption the presumption if drawn may be rebutted by an explanation which 'might reasonably be true and which is consistent with the innocence' of the accused. On the other hand in the case of a mandatory presumption "the burden resting on the accused person in such a case would not be as light as it is where a presumption is raised under Section 114 of the Evidence Act and cannot be held to be discharged merely by reason of the fact that the explanation offered by the accused is reasonable and probable.

It must further be shown that the explanation is a true one. The words 'unless the contrary is proved' which occur in this provision make it clear that the presumption has to be rebutted by proof and not by a bare explanation which is merely plausible. A fact is said to be proved when its existence is directly established or when upon the material before it the Court finds its existence to be so probable that a reasonable man would act on the supposition that it exist. Unless therefore, the explanation is supported by proof, the presumption created by the provision cannot be said to be rebutted."

(૧૦.૧) અત્રેથી એ નોંધવું જરૂરી છે કે, અધિનિયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ -૧૩૯ અન્વયે કરવામાં આવતાં અનુમાન એ ખંડનાત્મક અનુમાન છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની પ્રબંધો સંબંધે અવારનવાર અનેક ચુકાદાઓમાં તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરેલ છે, જેને હવે પછીથી ચુકાદાની સરળતા ખાતર રજુ કરવામાં આવેલ છે. વધુમાં, અત્રેથી એ નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, એ કાનુનનો સામાન્ય સિદ્ધાંત છે કે જ્યારે કાયદામાં ખાસ જોગવાઈ કરીને આરોપી ઉપર પુરાવાનો બોજો મુકવામાં આવેલ હોય અને જ્યારે કાનુની અનુમાનો આરોપીને દોષિત હોવા અંગેનું કરવાનું હોય છે ત્યારે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ત્રણ માનનીય ન્યાયાધીશની ખંડપીઠ દ્વારા *"Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh, (1973) 2 SCC 808"* ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલ ચુકાદાના પેરા ૨૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

"22.One of the cardinal principles which has always to be kept in view in our system of administration of justice for criminal cases is that a person arraigned as an accused is presumed to be innocent unless that presumption is rebutted by the prosecution by production of evidence as may show him to be guilty of the offence with which he is charged. The burden of proving the guilt of the accused is upon the prosecution and unless it relieves itself of that burden, the courts cannot record a finding of the guilt of the accused. There are certain cases in which statutory presumptions arise regarding the guilt of the accused, but the burden even in those cases is upon the prosecution to prove the existence of facts which have to be present before the presumption can be drawn. Once those facts are shown by the prosecution to

exist, the Court can raise the statutory presumption and it would, in such an event, be for the accused to rebut the presumption. The onus even in such cases upon the accused is not as heavy as is normally upon the prosecution to prove the guilt of the accused. If some material is brought on the record consistent with the innocence of the accused which may reasonably be true, even though it is not positively proved to be true, the accused would be entitled to acquittal.”

(૧૦.૨) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત ધ્વારા *Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal, (1999) 3 SCC 35* માં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ) ની ચર્ચા કરતાં ઠરાવેલ છે કે, એક વખત વચનચિઠ્ઠીની બજવાણી સ્વીકૃત હોય ત્યારબાદ કલમ-૧૧૮(એ) અન્વયે એવું અનુમાન કરી શકાય કે તેને અવેજથી સમર્થન પ્રાપ્ત થાય છે. આ અનુમાન ખંડન થઈ શકે તેવું અનુમાન છે અને પ્રતિવાદી તેવા અનુમાનનું સંભવિત બચાવ રજુ કરીને ખંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત ધ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા ૧૨ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

"12. Upon consideration of various judgments as noted hereinabove, the position of law which emerges is that once execution of the promissory note is admitted, the presumption under Section 118(a) would arise that it is supported by a consideration. Such a presumption is rebuttable. The defendant can prove the non-existence of a consideration by raising a probable defence. If the defendant is proved to have discharged the initial onus of proof showing that the existence of consideration was improbable or doubtful or the same was illegal, the onus would shift to the plaintiff who will be obliged to prove it as a matter of fact and upon its failure to prove would disentitle him to the grant of relief on the basis of the negotiable instrument. The burden upon the defendant of proving the non-existence of the consideration can be either direct or by bringing on record the preponderance of probabilities by reference to the circumstances upon which he relies. In such an event, the plaintiff is entitled under law to rely upon all the evidence led in the case including that of the plaintiff as well. In case, where the defendant fails to discharge the initial onus of proof by showing the non-existence of the consideration, the plaintiff would invariably be held entitled to the benefit of presumption arising under Section 118(a) in his favour. The court may not insist upon the defendant to disprove the existence of

consideration by leading direct evidence as the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated and even if led, is to be seen with a doubt. The bare denial of the passing of the consideration apparently does not appear to be any defence. Something which is probable has to be brought on record for getting the benefit of shifting the onus of proving to the plaintiff. To disprove the presumption, the defendant has to bring on record such facts and circumstances upon consideration of which the court may either believe that the consideration did not exist or its nonexistence was so probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, shall act upon the plea that it did not exist.....”

(૧૦.૩) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another, (2006) 6 SCC 39* ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં અધિનિયમની કલમ-૧૧૮(એ), કલમ-૧૩૮ તથા કલમ-૧૩૯ ના કાનુની પ્રબંધો ની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં પ્રસ્થાપીત કરેલ છે કે, કલમ-૧૧૮(એ) અને કલમ-૧૩૯ અન્વયેના અનુમાનો એ પંડનાત્મક અનુમાનો છે. વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત ધ્વારા સદર ચુકાદામાં “*may presume*” અને “*shall presume*” શબ્દના અર્થની વિસ્તૃત છલાવટ કરતાં સદર ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં અવલોકન કરેલ છે કે;

“28. What would be the effect of the expressions “may presume”, “shall presume” and “conclusive proof” has been considered by this Court in Union of India v. Pramod Gupta, (2005) 12 SCC 1, in the following terms: (SCC pp. 30-31, para 52) “It is true that the legislature used two different phraseologies ‘shall be presumed’ and ‘may be presumed’ in Section 42 of the Punjab Land Revenue Act and furthermore although provided for the mode and manner of rebuttal of such presumption as regards the right to mines and minerals said to be vested in the Government vis-À-vis the absence thereof in relation to the lands presumed to be retained by the landowners but the same would not mean that the words ‘shall presume’ would be conclusive. The meaning of the expressions ‘may presume’ and ‘shall presume’ have been explained in Section 4 of the Evidence Act, 1872, from a perusal whereof it would be evident that whenever it is directed that the court shall presume a fact it shall regard such fact as proved unless disproved. In terms of the said provision, thus, the expression ‘shall

presume' cannot be held to be synonymous with 'conclusive proof'."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પેરા-૨૮ માં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવેલ છે કે, "shall presume" શબ્દ "conclusive proof" શબ્દનો સમાનાર્થી શબ્દ હોઈ શકે નહીં. વધુમાં સદર ચુકાદામાં પુરાવા અધિનિયમની કલમ-૦૩ માં ઉલ્લેખ "proved" અને "disproved" શબ્દને સંદર્ભમાં રાખી તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતા પેરા-૩૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરેલ છે;

"30. Applying the said definitions of "proved" or "disproved" to the principle behind Section 118(a) of the Act, the court shall presume a negotiable instrument to be for consideration unless and until after considering the matter before it, it either believes that the consideration does not exist or considers the non-existence of the consideration so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the particular case, to act upon the supposition that the consideration does not exist. For rebutting such presumption, what is needed is to raise a probable defence. Even for the said purpose, the evidence adduced on behalf of the complainant could be relied upon."

વધુમાં સદર ચુકાદામાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા એ પણ અવલોકન કરવામાં આવેલ છે કે, આરોપીને સંભવીત બચાવ રજુ કરવા માટે સીધો પુરાવો આપવો જ તેવું જરૂરી નથી. ફરીયાદી દ્વારા જે કોઈ પુરાવો રજુ કરવામાં આવેલ હોય તે પુરાવા પર આધાર રાખીને પણ અનુમાનોનું પંડન કરી શકે છે. નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૩૨ માં અવલોકન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"32. The standard of proof evidently is preponderance of probabilities. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials on record but also by reference to the circumstances upon which he relies."

(૧૦.૪) આ તબક્કે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત ધ્વારા *Rangappa Vs. Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441* માં કરવામાં આવેલ અવલોકનો ધ્યાને લેવા અત્યંત જરૂરી છે અને તેથી હાલના ચુકાદાના સરળતા

ખાતર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા સદર ચુકાદાના પેરા-૨૬ થી પેરા-૨૮ માં કરવામાં આવેલ અવલોકન નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

“26. In light of these extracts, we are in agreement with the respondent claimant that the presumption mandated by Section 139 of the Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability. To that extent, the impugned observations in Krishna Janardhan Bhat, (2008) 4 SCC 54 may not be correct. However, this does not in any way cast doubt on the correctness of the decision in that case since it was based on the specific facts and circumstances therein. As noted in the citations, this is of course in the nature of a rebuttable presumption and it is open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. However, there can be no doubt that there is an initial presumption which favours the complainant.”

“27. Section 139 of the Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. While Section 138 of the Act specifies a strong criminal remedy in relation to the dishonour of cheques, the rebuttable presumption under Section 139 is a device to prevent undue delay in the course of litigation. However, it must be remembered that the offence made punishable by Section 138 can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the defendant-accused cannot be expected to discharge an unduly high standard of proof.

28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under Section 139, the standard of proof for doing so is that of “preponderance of probabilities”. Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own.”

(૧૦.૫) નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Baslingappa Vs. Mudibasappa 2019 (5) SCC 418* ઉપર પ્રસીધ્ધ થયેલ ચુકાદામાં *Kali Ram Vs. State of Himachal Pradesh, (1973) 2 SCC 808, Bharat Barrel & Drum Manufacturing Company Vs. Amin Chand Pyarelal, (1999) 3 SCC 35, M.S. Narayana Menon Alias Mani Vs. State of Kerala and Another, (2006) 6 SCC 39, Krishna Janardhan Bhat Vs. Dattatraya G. Hegde, (2008) 4 SCC 54, Kumar Exports Vs. Sharma Carpets, (2009) 2 SCC 513, Rangappa Vs. Sri Mohan, (2010) 11 SCC 441* ના ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં રાખી સદર ચુકાદાના પેરા નં. ૨૩ માં જણાવેલ છે કે;

“ 23. We having noticed the ratio laid down by this Court in above cases on Sections 118(a) and 139, we now summarise the principles enumerated by this Court in following manner:-

(i) Once the execution of cheque is admitted Section 139 of the Act mandates a presumption that the cheque was for the discharge of any debt or other liability.

(ii) The presumption under Section 139 is a rebuttable presumption and the onus is on the accused to raise the probable defence. The standard of proof for rebutting the presumption is that of preponderance of probabilities.

(iii) To rebut the presumption, it is open for the accused to rely on evidence led by him or accused can also rely on the materials submitted by the complainant in order to raise a probable defence. Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on record by the parties but also by reference to the circumstances upon which they rely.

(iv) That it is not necessary for the accused to come in the witness box in support of his defence, Section 139 imposed an evidentiary burden and not a persuasive burden.

(v) It is not necessary for the accused to come in the witness box to support his defence.

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતો ધ્યાને લેતાં તથા અધિનિયમની કલમ-૧૧૮ તથા કલમ-૧૩૯ માં કરવામાં આવેલ કાનુની અનુમાનો સંબંધીત જોગવાઈ ધ્યાને લેતાં જ્યારે આ કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવાનો બોજો આરોપીના શરીરે છે, ત્યારે આરોપી સદર અનુમાનોનું ખંડન કેવી રીતે અને કઈ પદ્ધતિથી કરી

શકે છે તે ઉપર જણાવ્યા અનુસાર નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા ચુકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ સિધ્ધાંતોથી જણાવેલ છે તે મુજબની હકીકત ધ્યાને રાખી ફરીયાદપક્ષે રજુ પુરાવાઓનું મુલ્યાંકન હવે પછીથી કરવામાં આવેલ છે.

(૧૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે રજુ હકીકત તથા રેકર્ડ પરનો પુરાવો વંચાણે લેતાં આ કામે ફરીયાદપક્ષે આંક-૦૫ થી ફરીયાદીનું સરતપાસનું સોગંધનામું રજુ કરવામાં આવેલ છે અને જેમાં મુખ્યત્વે તેઓએ આંક-૦૧ ની ફરીયાદની હકીકતનું પુનરાવર્તન કરેલ છે. સદર કામે રજુ પુરાવાની વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં અગાઉ સદર કેસમાંની એવી હકીકતો કે જે નિર્વીવાદીત છે, તેને અત્રેથી રજુ કરવામાં આવેલ છે, તે મુજબ આ કામના આરોપી આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝના પ્રોપરાઇટર છે અને આંક-૧૧ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ નામની પેઢીનો છે અને તે ચેકમાં તે પેઢીના પ્રોપરાઇટર તરીકે આરોપીની સહી છે. વધુમાં એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, આંક-૧૧ થી રજુ ચેક "સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ છે. એ હકીકત પણ બીનતકરારી છે કે, સદર ફરીયાદવાળો ચેક પરત ફરતાં ફરીયાદીએ આરોપીને જે માંગણા નોટીસ મોકલેલ તે માંગણા નોટીસ બજી જતાં આરોપીએ આ કામના ફરીયાદીને આંક-૧૬ થી નોટીસનો જવાબ તથા સામી નોટીસ મોકલેલ.

(૧૧.૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષે આંક-૫ થી સોગંધનામાંની સરતપાસ રજુ કરેલ છે અને તે સંદર્ભે આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની વિસ્તૃત ઉલટપાસ કરવામાં આવેલ છે. જે દરમ્યાન ફરીયાદી દ્વારા એવી હકીકત જણાવેલ છે કે, "આ કામના આરોપી મારી પાસેથી ભંગાર ખરીદતા હોવાથી ઓળખુ છું." "મારા અંદાજે આરોપીએ મારી પાસેથી ચાર-પાંચ વખત પીતળના ભંગારની ખરીદી કરેલી હતી."

"તમે પીળતનો ભંગાર વેચો તે માટે છપાવેલું પાકુ બીલ હોય તેવા સવાલના જવાબમાં ફરીયાદી જણાવે છે કે, અત્યારે કોમ્પ્યુટરાઈઝડ બસલ હોય છે. એકાદ વર્ષથી કોમ્પ્યુટરાઈઝડ બીલ આપીએ છીએ. અને તે પહેલા છપાવેલી બીલ બુકમાંથી બીલ આપતા હતાં" "પાકા બીલમાં હંમેશા જી.એસ.ટી નં, સેલ્સ ટેક્સ નં., પેઢીનું નામ વિગેરે વિગતો લખેલી હોય છે." "એ વાત ખરી છે કે, મારી પાસે અમારી પેઢીના નામનું એવું બીલ નથી કે જેમાં નીચે વ્રાસ સ્કેપ લખેલું હોય." "એ વાત ખરી છે કે, મે આ કામે ડુબ્લીકેટ બીલબુક આ કામ રજુ કરેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આરોપી મારી પાસેથી વ્રાસના જે ભંગારની ખરીદી કરતાં હોય તેની નોંધ અમારા હિસાબી ચોપડામાં થતી હોય છે." "તે મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામથી રોજમેળ તથા ખાતાવહી નિભાવો છો કે કેમ તેવા સવાલના જવાબમાં ફરીયાદી જણાવે છે કે, ખતાવહી નથી નિભાવતા રોજમેળ નિભાવીએ છીએ." "એકાદ વર્ષથી અમે કોમ્પ્યુટરાઈઝ રોજમેળ નિભાવીએ છીએ તે પહેલા મેન્યુઅલી રોજમેળ નિભાવતા હતાં" "એ વાત ખરી છે કે, જ્યારે પાકુ બીલ બનાવીએ ત્યારે તેમાં જી.એસ.ટી.નો ઉમેરો કરીને બીલ બનાવવામાં આવતું હોય છે." "એ વાત ખરી છે કે, રોજે રોજના ખરીદ વેચાણની નોંધ અમારા રોજમેળમાં કરવામાં આવતી હોય છે." "એ વાત ખરી છે કે, મે આપો રોજમેળ આ કામે રજુ રાખેલો નથી." "હું પેઢીના નામે પાર્નકાર્ડ ધરાવતો નથી." "હું પેઢીના નામથી આવક વેરા પત્રક ફાઈલ કરુ છુ." "મને એ વાતની ખબર નથી કે, જ્યારે પેઢીના નામે આવક વેરા પત્રક ફાઈલ કરતાં હોય ત્યારે પેઢીના નામનું પાનકાર્ડ હોવું જરૂરી છે." "એ વાત ખરી છે કે, ઓડીટ રીપોર્ટમાં મારે કોની પાસેથી કેટલી રકમ લેવાની છે, કોને કેટલી રકમ દેવાની છે, મારા ઉપર કેટલી લોન છે તે બધી વિગત દર્શાવેલી હોય છે." "મને ખબર નથી કે, આ ઓડીટ રીપોર્ટમાં બાકી લેણાંમાં આરોપીનું નામ

દર્શાવેલું છે કે કેમ." "આરોપી આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝના માલીકીના દરજજે હોય અને તેઓ વ્રાસના ધંધાનો ધંધો કરતાં હોય તેવું દર્શાવતો આધાર પુરાવો છે કે કેમ તેના જવાબમાં ફરીયાદી જણાવે છે કે, મે આ કામે બીલ રજુ રાખેલું છે." "એ વાત ખરી છે કે, વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન ઓથોરાઇઝડ સીગ્રેચરી તરીકે ફરીયાદ દાખલ કરેલ નથી." "મે મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામે શોપ લાયસન્સ મેળવેલું નથી." "એ વાત ખરી છે કે, મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામથી જી.એસ.ટી. નંબર પણ મેળવેલા નથી." "હું મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામના બીલ બનાવતો નથી." "એ વાત ખરી છે કે, હું મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામથી કોઈ ધંધો કરતો નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આ કામના આરોપીએ મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન સાથે કોઈ જ વ્યવહાર કરેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આ કામના આરોપીએ મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામનો ચેક આપેલો નથી." "એ વાત ખરી છે કે, હું કોઈ બેંકમાં મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામનું ખાતુ ધરાવતો નથી." "એ વાત ખરી છે કે, હું કોઈ બેંકમાં મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામનું ખાતુ ધરાવતો ન હોય આથી આરોપીનો ચેક બેંકમાં નાખેલ નથી તેમજ રીટર્ન પણ થયેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આંક-૧૩ વાળી નોટીસ મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામથી મોકલેલ છે તથા તેના પ્રોપરાઇટર તરીકે નોટીસ મોકલેલ છે." "મને આંક-૧૧ વાળો ચેક બતાવીને પુછતા કહુ છું કે, એ વાત ખરી છે કે, આ ચેક વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામનો છે." "એ વાત ખરી છે કે, હું હાલની ફરીયાદ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના નામથી લાવેલ નથી." "એ વાત ખરી છે કે, આરોપીને વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન તરીકે કોઈ નોટીસ મોકલેલ નથી." આમ આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની જે ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ તે થકી આરોપીપક્ષે મુખ્યત્વે એવો બચાવ ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, ફરીયાદ મુજબનો કોઈ

ધંધાકીય વ્યવહાર આરોપીએ ફરીયાદી મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનના સાથે કરેલ નથી અને ફરીયાદવાળા ચેકમાં પેઈ તરીકે વિવેક મેટલ કોર્પોરેશનનું નામ જણાવવામાં આવે છે જ્યારે આ કામના ફરીયાદી મેસર્સ વિવેક કોર્પોરેશનના પ્રોપરાઈટર તરીકે હાલની ફરીયાદ લાવેલ છે અને આરોપીએ મેસર્સ વિવેક કોર્પોરેશન સાથે કોઈ જ ધંધાકીય વ્યવહાર કરેલ ન હોય આથી ફરીયાદી પેઢી આરોપી પાસેથી કોઈ કાયદેસરનું લેણું વસુલ કરવા હકદાર નથી, આ સંજોગોમાં ફરીયાદીની એવી હકીકત કે, આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે આપેલ તે હકીકત પુરવાર થતી નથી. આરોપીપક્ષની તકરાર તથા રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદી દ્વારા હાલની ફરીયાદ "મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામથી લાવવામાં આવેલ છે. આ કામના ફરીયાદીની હકીકત મુજબ આ કામના આરોપી ફરીયાદી પાસેથી પીતળનો ભંગાર ખરીદ કરતાં હોય ફરીયાદી અને આરોપી વચ્ચે ધંધાકીય સંબંધો સ્થાપીત થયેલ હતાં અને ફરીયાદીને આરોપી સાથે થયેલ ધંધાકીય વ્યવહાર પેટે કુલ રૂ.૪,૨૩,૬૫૭/- આરોપીએ ફરીયાદીને ચુકવવાના થતાં હતા અને તે કાયદેસરના દેવાનો સ્વીકાર કરી આ કામના આરોપીએ ફરીયાદીને આશુતોષ એન્ટરપ્રાઈઝના નામથી આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ બેંક, જામનગર શાખાનો ફરીયાદી પેઢી "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામનો ચેક નં. ૦૦૦૭૦૯ તા.૦૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજનો ફરીયાદીને આપેલ જે ચેક તા.૦૩/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ "ચેક સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ. ફરીયાદપક્ષે તેઓની આ હકીકત સંદર્ભે આંક-૧૧ થી ફરીયાદવાળો ચેક તથા આંક-૧૨ થી ચેક રીટર્ન મેમો અસલ રજુ કરેલ છે. અત્રેથી એ હકીકતની નોંધ કરવી જરૂરી છે કે, આ કામના આરોપીપક્ષે એ હકીકત સ્વીકૃત છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદવાળા ચેકમાં તેઓની સહી છે. વધુમાં

આરોપીપક્ષે ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે ફરીયાદવાળો ચેક જે દિવસે ફરીયાદીએ તેઓના બેંક ખાતામાં જમા કરાવેલ તે દિવસે તેઓના બેંક ખાતામાં ચેકમાં જણાવેલ જેટલું પુરતું ભંડોળ હતું તેવી કોઈ હકીકત રજૂ કરેલ નથી. આથી, જ્યારે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની સહી આરોપીપક્ષે સ્વીકૃત છે, ત્યારે આ અદાલતનું ધ્યાન નામ. સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Sanjabij Tari Versus Kishore S.Borcar, 2025 (0) AIJEL-SC 75934* ના ચુકાદાના પેરા ૧૫ થી ૧૭ માં કરેલ અવલોકન ઉપર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજૂ કરવામાં આવે છે;

"ONCE EXECUTION OF CHEQUE IS ADMITTED, PRESUMPTIONS UNDER SECTIONS 118 AND 139 OF THE NI ACT ARISE:-

15. In the present case, the cheque in question has admittedly been signed by the Respondent No.1- Accused. This Court is of the view that once the execution of the cheque is admitted, the presumption under Section 118 of the NI Act that the cheque in question was drawn for consideration and the presumption under Section 139 of the NI Act that the holder of the cheque received the said cheque in discharge of a legally enforceable debt or liability arises against the accused. It is pertinent to mention that observations to the contrary by a two Judges Bench in Krishna Janardhan Bhat vs. Dattatraya G. Hegde, (2008) 4 SCC 54 have been set aside by a three Judges Bench in Rangappa (supra).

16. This Court is further of the view that by creating this presumption, the law reinforces the reliability of cheques as a mode of payment in commercial transactions.

17. Needless to mention that the presumption contemplated under Section 139 of the NI Act, is a rebuttable presumption. However, the initial onus of proving that the cheque is not in discharge of any debt or other liability is on the accused/drawer of the cheque [See: Bir Singh vs. Mukesh Kumar, (2019) 4 SCC 197]"

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદામાં કરેલા અવલોકન તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં જ્યારે આરોપીપક્ષે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની તેઓની સહીનો સ્વીકાર કરેલ છે અને સદર ચેક તેઓના બેંક ખાતાનો છે અને ફરીયાદપક્ષના કેસની હકીકત મુજબ સદર ચેક ફરીયાદીએ તેઓના બેંક ખાતામાં જમા કરાવતાં તે વાણ્યુકલ્પે પરત

ફરેલ ત્યારે અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૧૮ અને કલમ ૧૩૯ અન્વયેના કાનુની અનુમાનો ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાના રહે છે અને એ આરોપીની ફરજ છે કે તેઓ સદર અનુમાનોનું પંડન કરતી હકીકત તથા પુરાવા અદાલત સમક્ષ રજુ કરે. આ કામના આરોપી દ્વારા સદર કાનુની અનુમાનોનું પંડન કરવા માટે જે બચાવ રજુ કરેલ છે તે સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, આ કામના ફરીયાદી દ્વારા હાલની ફરીયાદ "મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામની પેઢીના પ્રોપરાઈટર તરીકે અદાલત સમક્ષ લાવેલ છે, જ્યારે આંક-૧૧ થી રજુ ફરીયાદવાળા ચેકમાં પેઈની કોલમમાં "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન " નું નામ જણાવેલ છે. આરોપીપક્ષે એવી તકરાર ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલ છે કે, ફરીયાદી દ્વારા જે નામથી ફરીયાદ દાખલ કરવામાં આવેલ છે તે નામથી કોઈ ચેક આરોપી દ્વારા ઇસ્યુ કરવામાં આવેલ નથી. આથી ફરીયાદીને આરોપી સામે હાલની ફરીયાદ દાખલ કરવા માટે કોઈ અધિકાર નથી. આ કામના ફરીયાદી દ્વારા ફરીયાદવાળો ચેક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ જે માંગણા નોટીસ મોકલાવામાં આવેલ તે માંગણા નોટીસ પણ "મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના પ્રોપરાઈટર તરીકે આરોપીને મોકલવામાં આવેલ છે, પરંતુ એક માત્ર ફરીયાદવાળા ચેકમાં પેઈ તરીકે "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" નું નામ જણાવવામાં આવેલ છે જ્યારે ફરીયાદીએ હાલની ફરીયાદ "મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામેથી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરેલ છે તેટલા માત્રથી ફરીયાદીએ આરોપી સામે કાયદેસરનું લેણું નથી તેવું પુરવાર થયેલ માની શકાય નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે આરોપીપક્ષે ફરીયાદવાળા ચેકની સહી બાબતે કોઈ તકરાર નથી અને આરોપીપક્ષે ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે ફરીયાદવાળા ચેકમાંની વિગત આરોપીએ ભરેલ નથી અને તે વિગત ફરીયાદીએ ભરેલ છે અને ફરીયાદીએ આરોપીના કોરા ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે, તેવી કોઈ

તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ નથી. વધુમાં આરોપીપક્ષે એવી પણ કોઈ તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ નથી કે, આ કામના ફરીયાદી "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" નામની પેઢીના પ્રોપરાઈટર નથી. આ કામના આરોપીપક્ષે ઈન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે ફરીયાદી દ્વારા જે ધંધાકીય વ્યવહારને લઈને હાલની ફરીયાદ કરેલ છે તેવો કોઈ ધંધાકીય વ્યવહાર આરોપીએ "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" સાથે કરેલ નથી તેવી પણ કોઈ હકીકત આરોપીપક્ષે રજૂ કરેલ નથી કે એવી કોઈ તકરાર આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની ઉલટતપાસ દરમ્યાન રજૂ કરેલ નથી. વધુમાં ફરીયાદવાળો એક ફરીયાદી પાસે કેવી રીતે આવેલ તે સંદર્ભે પણ આરોપીપક્ષે કોઈ સંતોષકારક ખુલાસો કરેલ નથી. વધુમાં ફરીયાદવાળો એક વણચુકવ્યે પરત ફર્યા બાદ ફરીયાદીએ જે આરોપીને માંગણા નોટીસ મોકલેલ તે માંગણા નોટીસનો આરોપીપક્ષે જે જવાબ મોકલવામાં આવેલ તે જવાબમાં પણ આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી દ્વારા જે ધંધાકીય વ્યવહાર જણાવવામાં આવેલ તે ધંધાકીય વ્યવહારનો કોઈ સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરેલ નથી અને ફરીયાદી પાસેથી એક થતા રીટર્ન મેમોની નકલની માંગણી કરેલ છે પરંતુ આ કામના આરોપીપક્ષે સદર ફરીયાદવાળા એકનું પેમેન્ટ શા કારણસર આરોપીએ બેંકમાં સ્ટોપ કરાવેલ હતું તેની કોઈ સ્પષ્ટતા કે ખુલાસો આરોપીપક્ષે ઈન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે કરવામાં આવેલ નથી. આ સંજોગોમાં આરોપીપક્ષે માત્ર એટલી જ તકરાર ઉપસ્થિત કરેલ છે કે, ફરીયાદવાળા એકમાં પેઈની કોલમમાં "વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" જણાવેલ છે જ્યારે ફરીયાદીએ હાલની ફરીયાદ "મેસર્સ વિવેક મેટલ કોર્પોરેશન" ના નામેથી કરેલ છે, આથી આરોપીને ફરીયાદી સામે કોઈ કાયદેસરનું દેવું નથી અને ફરીયાદવાળો એક આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ઈસ્યુ કરેલ નથી, પરંતુ તે તકરાર ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૧.૨) આરોપીપક્ષે ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી દલીલ કરતાં જણાવેલ છે કે, આ કામના ફરીયાદીએ તેઓના હિસાબના કોઈ ચોપડા કે બીલ રજુ કરેલ નથી. આથી ફરીયાદપક્ષનો કેસ શંકાશીલ બને છે. આરોપીપક્ષની આ દલીલ સંદર્ભે રજુ પુરાવો વંચાણે લેતાં અગાઉ કરેલ ચર્ચા મુજબ આ કામના આરોપીપક્ષે ઇન્સાફી કાર્યવાહીના કોઈપણ તબક્કે આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી પીતળનો ભંગાર ખરીદેલ નથી અને ફરીયાદી દ્વારા બાકી લેણા પેટેની જે રકમની ઉદ્દેખ કરેલ છે તે રકમ ખોટી છે તેવી કોઈ તકરાર આરોપીપક્ષે ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલ નથી. વધુમાં એ હકીકત બીજા તકરારી છે કે, ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે ચેકમાં આરોપીની સહી છે. વધુમાં આરોપીપક્ષે એવી કોઈ વિરૂધ્ધની હકીકત અદાલત સમક્ષ પુરવાર કરેલ નથી કે, જેથી આરોપીની એવી હકીકત કે, ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે આપેલ નથી અને આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન થતું હોય. આરોપીપક્ષે એકમાત્ર ફરીયાદી પેઢીના નામ સંબંધીત તકરાર ઉપસ્થિત કરવા માત્રથી આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરે છે તવું કહી શકાય નહીં. આ સંજોગોમાં આરોપીપક્ષની દલીલ સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૧.૩) કેસની સમગ્ર હકીકત ધ્યાને લેતાં, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી સાથે ધંધાકીય વ્યવહાર કરેલ અને તે ધંધાકીય વ્યવહાર પેટે રૂ.૪,૨૩,૬૫૭/- (અંકે રૂપીયા ચાર લાખ ત્રેવીસ હજાર છસ્સો સત્તાવન પુરા) કાયદેસરના દેવા પેટે ચુકવવાના બાકી રહેતા હતાં અને આ કામના આરોપીએ તે કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી પેટે ફરીયાદીને આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ. બેંક, જામનગર શાખાનો

તા.૦૧/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજનો રૂ.૪,૨૩,૬૫૫/- ની રકમનો ચેક નં. ૦૦૦૭૦૯ નો આપેલ, જે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક તા.૦૩/૧૧/૨૦૨૦ ના રોજ "ચેક સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર" ના શેરા સાથે પરત ફરેલ જે ચેકમાં આરોપીની સહી છે, તે સ્વીકૃત હકીકત છે. ત્યારે ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું આરોપીપક્ષે કોઈ ખંડન કરેલ નથી અને આરોપીએ તેના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી માટે ફરીયાદવાળો ચેક આપેલ હતો અને તે ચેક ફરીયાદીએ જે બેંકમાં પોતાનું ખાતું નિભાવતાં હતાં તે બેંકમાં ભરણાં માટે મોકલતાં સદર ચેક વણચુકવ્યે પરત ફરેલ છે અને ત્યારબાદ ફરીયાદીએ આરોપીને ચેક પરત ફર્યા અંગે તથા ચેકમાં જણાવેલ કાયદેસરની લેણી રકમ ચુકવવા માટે કાનુની નોટીસ પાઠવતાં તે કાનુની નોટીસનું પણ પાલન નહીં કરી અધિનીયમ, ૧૮૮૧ ની કલમ ૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચર્યા અંગેની હકીકત ફરીયાદીએ પુરવાર કરેલ છે. હાથ ઉપરના કેસમાં રજુ સંપુર્ણ પુરાવો વંચાણે લેતાં આરોપીએ કોઈ પણ તબક્કે ચેકમાંની પોતાની સહીનો ઈન્કાર કરેલ નથી તથા જે બચાવ આરોપી પક્ષે જણાવેલ છે તે મુજબનો કોઈ ખંડનાત્મક પુરાવો અદાલત સમક્ષ રજુ કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં ફરીયાદપક્ષે રજુ પુરાવો તથા આરોપીનો બચાવ ધ્યાને લેતાં જ્યારે એ હકીકત સ્પષ્ટ છે કે, ફરીયાદવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી છે અને આરોપીએ તેઓના બચાવ મુજબનો કોઈ સ્પષ્ટ પુરાવો રજુ કરેલ નથી ત્યારે એક માત્ર બચાવ ઉપસ્થિત કરવા માત્રથી આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરે છે તેવું કહી શકાય નહીં. વધુમાં, આ તબક્કે અદાલતનું ધ્યાન નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા *Bir Singh v. Mukesh Kumar, (2019) 4, SCC 197* ઉપર પ્રસિધ્ધ થઈ ચુકાદાના પેરા-૩૩ અને પેરા-૩૬ માં

કરવામાં આવેલ અવલોકન પર જાય છે, જે આ ચુકાદાની સરળતા ખાતર નીચે મુજબ રજુ કરવામાં આવેલ છે;

" 33. A meaningful reading of the provisions of the Negotiable Instruments Act including, in particular, Sections 20, 87 and 139, makes it amply clear that a person who signs a cheque and makes it over to the payee remains liable unless he adduces evidence to rebut the presumption that the cheque had been issued for payment of a debt or in discharge of a liability. It is immaterial that the cheque may have been filled in by any person other than the drawer, if the cheque is duly signed by the drawer. If the cheque is otherwise valid, the penal provisions of Section 138 would be attracted."

"36. Even a blank cheque leaf, voluntarily signed and handed over by the accused, which is towards some payment, would attract presumption under Section 139 of the Negotiable Instruments Act, in the absence of any cogent evidence to show that the cheque was not issued in discharge of a debt."

વધુમાં, નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા Rohitbhai Jivanlal Patel v. State of Gujarat and Another, AIR 2019 SC 1876 ઉપર પ્રસિધ્ધ થયેલ ચુકાદાના પેરા-૨૦ માં અવલોકન કરતાં જણાવેલ છે કે;

"20. On the aspects relating to preponderance of probabilities, the accused has to bring on record such facts and such circumstances which may lead the Court to conclude either that the consideration did not exist or that its nonexistence was so probable that a prudent man would, under the circumstances of the case, act upon the plea that the consideration did not exist. This Court has, time and again, emphasized that though there may not be sufficient negative evidence which could be brought on record by the accused to discharge his burden, yet mere denial would not fulfil the requirements of rebuttal as envisaged under Section 118 and 139 of the NI Act....."

આમ, ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિંધાતો તથા હાથ પરના કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં જ્યારે આંક-૧૧ થી રજુ ફરીયાદવાળો ચેક આરોપીના બેંક ખાતાનો છે અને તે ચેકમાં આરોપીની સહી છે તથા ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદી પાસે કેવી રીતે આવેલ તે સંદર્ભે આરોપીપક્ષે કોઈ સંતોષકારક ખુલાસો કરેલ નથી, ત્યારે આરોપીપક્ષે

લેવામાં આવેલ એવો બચાવ કે, ફરીયાદીએ આરોપીના ચેકનો દુરઉપયોગ કરેલ છે, તે બચાવ સ્વીકારવા પાત્ર નથી.

(૧૨) આમ, હાથ ઉપરના કેસની હકીકત તથા રજુ થયેલ પુરાવો તથા બંને પક્ષે વિ.વકીલશ્રીની રજુઆત તથા ઉપરોક્ત ચુકાદાના પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતો ધ્યાને લેતાં ફરીયાદપક્ષની એ હકીકત સાબીત થાય છે કે, આ કામના આરોપીએ ફરીયાદવાળો ચેક તેઓના કાયદેસરના દેવાની ચુકવણી અર્થે ફરીયાદીને આપેલ હતો અને તે ચેક ફરીયાદીએ તેઓની બેંકમાં જમા કરાવતાં સદર ચેક ચેક સ્ટોપ બાય ડ્રોઅર ના શેરા સાથે પરત ફેરવેલ અને તેની માંગણાં નોટીસ આરોપીને ફરીયાદી દ્વારા આપવામાં આવેલ, પરંતુ આરોપીએ તે નોટીસનું પાલન કરેલ નહીં અને નિર્ધારિત કરેલ સમયમર્યાદામાં નાણાં ચુકવી આપેલ નહીં અને આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ અન્વયેનો શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો આચરેલ છે અને આરોપી તેની સામેની ઇન્સાઈ કાર્યવાહી દરમ્યાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરી શકેલ નથી, જેથી આરોપીને ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુન્હામાં તકસીરવાન ઠરાવવો ન્યાયોચિત જણાય છે. આ સંજોગોમાં ઉપરોક્ત કરેલ ચર્ચા મુજબ આરોપીપક્ષ ફરીયાદીની ઉલટતપાસ થકી ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવામાં આવતાં કાનુની અનુમાનોનું ખંડન કરવામાં નિષ્ફળ નિવડેલ છે. વધુમાં હાલના કેસની ઇન્સાઈ કાર્યવાહી સમન્સ ટ્રાયલ પદ્ધતિથી ચલાવવામાં આવેલ હોય તે સંજોગોમાં પક્ષકારોને સજા અંગે સાંભળવાની કોઈ આદેશાત્મક જોગવાઈ નથી. વધુમાં, આરોપી સામેનો ગુનો તે આર્થિક પ્રકારનો ગુનો હોય અને આરોપીએ ચેકની રકમ ફરીયાદીને ચુકવી આપેલ ન હોય આરોપીને પ્રોબેશ ઓફ ઓફેન્ડર્સ એક્ટ, ૧૯૫૮ માં કરવામાં આવેલ

જોગવાઈનો લાભ આપવો ન્યાયોચીત જણાતું નથી. આમ, ઉપરોક્ત ચર્ચાના આધારે મુદા નં.૧ નો નિર્ણય હકારાત્મક અને મુદા નં.૨ નો નિર્ણય નકારાત્મક ઠરાવી ચેકની રકમ તથા કેસની હકીકત ધ્યાને લેતાં મુદા નં.૩ પરત્વે ન્યાયના હિતમાં નીચે મુજબ હુકમ કરવામાં આવે છે.

-: આ ખ રી હુ ક મ :-

- ૧) આ કામના આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ હસ્તે તેના પ્રોપરાઇટ તેજીન્દરસિંહ પ્રીતપાલસિંહ બજાજ ધંધાનું છે. " આશુતોષ એન્ટરપ્રાઇઝ" શેડ નંબર :૮૩/૨, રો ટાઇપ, જી.આઇ.ડી.સી. શંકર ટેકરી, ઉદ્યોગનગર, જામનગર નાઓને ભારતીય ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૨૫૫(૨) અન્વયે ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૯૮૧ ની કલમ-૧૩૮ અન્વયેના શિક્ષાપાત્ર ગુનામાં તકસીરવાન ઠરાવી ૧ (એક) વર્ષની સાદી કેદની સજા ફરમાવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.
- ૨) આ કામના આરોપીને ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૩૫૭ અન્વયે ચેકમાં જણાવ્યા મુજબની રકમ રૂ.૪,૨૩,૬૫૫/- (અંકે રૂપીયા ચાર લાખ ત્રેવીસ હજાર છસો પંચાવન પુરા) આ કામના ફરીયાદીને વળતર પેટે સદરહું હુકમની તારીખથી એક માસમાં ચુકવી આપવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. વધુમાં જો આરોપી વળતરની રકમ હુકમ મુજબ ફરીયાદીને ચુકવવામાં કસુર કરે તો આરોપીને વધુ ચાર માસની સાદી કેદની સજા ફરમાવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.
- ૩) આરોપીના ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૪૩૭(અ) અપીલ સમય સુધીના રૂ.૧૫,૦૦૦/- જામીન લેવામાં આવેલ છે.
- ૪) આરોપીને હુકમની એક નકલ વિનામુલ્યે તાત્કાલીક પુરી પાડવી.

હુકમ આજ તા.૦૧ ના રોજ, એપ્રિલ સને ૨૦૨૬ ના રોજ
પુઠ્ઠી અદાલતમાં વાંચી, સંભળાવી મારી સહી કરી જાહેર કર્યો.

જામનગર

તા. ૦૧/૦૪/૨૦૨૬

(ભાસ્કરકુમાર રામેશ્વરપ્રસાદ દવે)
(ચોથા એડી. સીની. સિવિલ જજ
અને એડી. ચીફ જ્યુડી. મેજ.)

જામનગર

CODE NO.GJ 01073

KGJ(DIRECT)